

Verborgen conflict

Tom van der Meer – Universiteit van Amsterdam

Speech tbv VNG, IPO en UvW, 3/9/2019.

Zo'n twintig jaar geleden had Nederland een kabinet dat de wind vol in de zeilen had.

Natuurlijk, Paars II was een coalitie tussen partijen die niet natuurlijk bij elkaar pasten. En natuurlijk, die coalitie leidde op heel veel punten tot een soort compromisme dat elke ideologische strijd uit de politieke arena wegzoog. En uiteraard was er ook onvrede – onvrede over de kaalslag in de publieke sector en over het gedoogbeleid. Paars II profiteerde van jaren vol economische groei, waardoor het makkelijk geld verdelen was om het gemor wat af te remmen. En de Paarse kabinetten waren ongekend succesvol op één terrein. In rap tempo werd ethisch libertair beleid doorgevoerd dat decennialang was geblokkeerd door het CDA: abortus, euthanasie, drugsbeleid, de legalisering van prostitutie, en het homohuwelijk.

Deze successen maakten het makkelijk om de sluimerende problemen onder het tapijt te vegen.

Maar wat de gevestigde partijen aan het einde van de jaren 90 niet doorhadden, is dat ze ondanks dit succes en de economische rugwind de grip op het politieke stelsel aan het verliezen waren.

Daartoe moet u begrijpen dat politiek conflict wordt uitgevochten op een soort driedimensionaal schaakbord. De bekendste en platste vorm van conflict is die tussen de macht en de uitdager ervan. We kennen deze niet alleen als populistische strategie, maar ook uit campagnetijd waarin politieke partijen maar al te graag voorsorteren op de positie van uitdager van de premier.

Een tweede, iets gelaagdere, vorm van conflict komt voort uit het streven van partijen naar stemmen, baantjes en beleid. Die doelen zijn niet tegelijk te bereiken. Wie toetreedt tot de regeringscoalitie, is in staat om kabinetsposities te bekleden. Maar door de toenemende fragmentatie is de invloed van oppositiepartijen op het beleid groter dan voorheen. En doordat kiezers niet langer trouw zijn aan één enkele partij, hangt er een groeiend electoraal prijskaartje aan regeringsdeelname. Vooral juniorpartners verliezen kiezers wanneer zij gaan regeren; de grootste partij blijft meestal nog drijven dankzij een premiersbonus die wegvalt zodra die premier de politiek verlaat.

De derde vorm van conflict is de meest fundamentele. Maar die wordt vaak over het hoofd gezien. Met de woorden van politicoloog Peter Mair:

“de ware essentie van een partijstelsel treffen we niet in de strijd tussen de voornaamste hoofdrolspelers - of dat nu Labour en de Conservatieven zijn, of christen-democraten en social-democraten, of wie dan ook – maar eerder in de strijd tussen diegenen die proberen deze dominante conflictlijn in stand te houden aan de ene kant en aan de andere kant diegenen die proberen een geheel nieuwe conflictlijn tot stand te brengen.”

Gevestigde partijen hebben er belang bij om de bestaande conflictlijnen in stand te houden, om niet overrompeld te worden door politieke buitenstaanders.

Dit gaat meestal goed. Tot 1998 werd de Nederlandse politiek vormgegeven door economie (links tegen rechts) en ethiek (christelijk tegen seculier). Nieuwe thema's als democratisering en het milieu werden in respectievelijk de jaren zeventig en jaren tachtig zo veel mogelijk ingekapseld binnen die tegenstellingen. Daardoor kregen we de merkwaardige situatie dat linkse partijen veelal voor democratisering en verregaand milieubeleid waren, en rechtse partijen veelal tegen.

Maar tussen 1998 en 2002 ging het mis. Doordat economische tegenpolen samen gingen regeren, nota bene in een tijd van economische voorspoed, boette dat economische conflict in aan relevantie. Doordat het CDA besloot zich niet langer principieel te verzetten tegen het ethische beleid van Paars, was het ethische conflict in grote lijnen beslecht. Er was dus ruimte voor een nieuwe tegenstelling in de politiek.

En onder kiezers borrelde al langer zo'n nieuwe tegenstelling. Sinds zeker 1994 maakte een grote groep kiezers zich aanzienlijke zorgen om de multiculturele samenleving. Die zorgen werden gekanaliseerd in de Tweede Kamer, met name door VVD-fractievoorzitter Frits Bolkestein. Maar in 1998 maakte hij plaats voor Hans Dijkstal. En Dijkstal weigerde om zich op dit punt uit te spreken. Het gevolg was dat in de Tweede Kamer geen partij meer was die stem gaf aan kiezers die kritisch waren over de multiculturele samenleving.

Deze combinatie was een recept voor problemen. De twee traditionele conflictlijnen waren door de gevestigde partijen zelf sterk verzwakt; een derde, alternatieve, conflictlijn werd niet ingekapseld in de bestaande maar werd juist taboe. De gevestigde partijen hadden niet langer grip op de dominante conflictlijnen waar zij hun machtspositie aan ontleenden. Dit leidde uiteindelijk in 2002 tot de Fortuyn-revolte. Een uitdager van buitenaf kreeg niet alleen de politieke ruimte om in te breken, maar ook de kans om de structuur van de politiek blijvend te hervormen.

Nog altijd wordt de Nederlandse politiek tegenwoordig – naast het thema economie – gedomineerd door het thema van cultuur: immigratie, integratie, internationale samenwerking.

Nu, twintig jaar later, lijkt de structuur van competitie wederom verzwakt. Opnieuw hebben we te maken met een brede coalitie tussen inhoudelijke tegenpolen die soms onverwachte compromissen sluit, al dan niet aangevuld met deelakkoorden met oppositiepartijen. Opnieuw hebben we te maken met economische groei, die de breed sluimerende maatschappelijke zorgen over de publieke zaak vooralsnog weten te onderdrukken.

Alexander Pechtold, in een niet al te ver verleden fractievoorzitter van D66, noemde het huidige tijdsgewricht eens 'de laatste kans voor het politieke midden'. Wat hij daarmee bedoelde is niet geheel duidelijk. De politieke middenpartijen binden zichzelf door steeds gedetailleerde regeerakkoorden in steeds bredere, vaste meerderheidscoalities. Zulke akkoorden zijn vooral goed voor bestuurders, die zo alle risico's op de korte termijn proberen uit te bannen. Maar ze schaden het politieke profiel van de politieke partijen die die bestuurders leveren. Het regeerakkoord is een middel geworden voor de regering om de coalitiepartijen te knechten.

Het gevolg is dat inhoudelijke strijd tussen politieke partijen steeds moeilijker wordt. Zie de worstelingen van het CDA en de PvdA sinds 2010. Zie ook de wijze waarop steeds meer van die middenpartijen – GroenLinks, de PvdA, sinds deze zomer de VVD van Klaas Dijkhof, en sinds gisteravond het CDA bij monde van minister Wobke Hoekstra – hengelen naar de middenklasse die

steeds meer onder druk staat. Bij gebrek aan een waardenstrijd langs dominante conflictlijnen, gaat politiek in het midden lijken op kluitjesvoetbal.

Als partijen in het politieke midden niet in staat zijn om de dominante conflictlijnen te bewaren, ontstaat er ruimte voor nieuwe uitdagers aan de flanken en zelfs voor nieuwe conflictdimensies.

Ik denk dat we momenteel op zo'n schakelpunt staan. Het klimaat heeft alles in zich om uit te groeien tot een nieuwe eigenstandig conflict. Of dat daadwerkelijk gaat gebeuren, is volgens mij het cruciale politiek-strategische vraagstuk voor de komende jaren.

Partijen als GroenLinks en Forum voor Democratie zullen er alles aan doen om klimaat een nieuwe, allesbepalende tegenstelling te laten zijn. Partijen zonder uitgesproken profiel – SP, PvdA, CDA, VVD – zullen dit uit alle macht willen voorkomen. Voor hen is het zaak om de nieuwe tegenstelling te interpreteren binnen de oude conflictlijnen. Als een louter economische kwestie, bijvoorbeeld. Of als een culturele kwestie van internationale solidariteit tegenover nationaal belang. Inkapseling kan werken, maar is niet vanzelfsprekend. Het kabinet poogt duidelijk het economische frame te laten domineren onder de noemer haalbaar en betaalbaar. Maar de coalitiepartijen worstelen.

De strijd om de betekenis van klimaat is het grote, verborgen conflict dat de komende jaren zal worden uitgevochten. Een conflict dat niet los valt te zien van de verzwakking van de structuur van competitie.

Niet dat ze compromissen sluiten is het probleem van het politieke midden, maar het compromisme waarbij zij de waardenstrijd veelal overslaan. Coalities worden gevormd in achterkamertjes, onderhouden in het overleg bij de minister, verdedigd door fracties die 'staan voor hun handtekening', en niet bedreigd door een openlijke waardenstrijd in het parlement. Dat is een natuurlijk gevolg van de verouderde politieke cultuur aan het Binnenhof. Een cultuur uit de jaren 70, toen de volatiliteit laag was en de partijen nog groot waren. Die cultuur zou niet langer vanzelfsprekend moeten zijn.

Politici kunnen er ook voor kiezen om regeerakkoorden te sluiten op hoofdlijnen, om de optie van minderheidskabinetten serieus te nemen, en vooral om de rol van Kamerleden niet met die van de regering te vervuilen. Coalitiepartijen kunnen het onderlinge conflict opzoeken, zonder dat dit hen weerhoudt van compromissen. Sterker nog, alleen uit een openlijke waardenstrijd krijgt het compromis betekenis voor de achterban. Anders is het simpelweg technocratie.

En nog meer technocratie, dat kan het politieke midden niet verdragen. Als het midden niet zijn eigen oppositie creëert, verliest het de grip op de politiek. Net als tussen 1998 en 2002.